

ракти і не враховує усіх проблемних питань, які можуть виникати у процесі її реалізації.

Зокрема, як впливає зі ст. 102-1 Земельного кодексу України, право суперфікції може виникати на підставі договору, вимоги до форми та змісту якого законодавством чітко не визначені. Крім того, враховуючи передбачені земельним законодавством особливості надання у користування земельних ділянок під забудову та зі зміною цільового призначення, невирішеним залишається питання про необхідність розробки проекту відведення земельної ділянки до моменту укладення договору суперфікцію.

На нашу думку, розробка проекту відведення у такому разі є необхідною (особливо у разі зміни цільового призначення земельної ділянки), оскільки мінімізує можливі претензії з приводу належного використання земельної ділянки відповідно до вимог закону та органів контролю за використанням і охороною земель. Окремо слід зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 415 Цивільного кодексу України землекористувач має право власності на будівлі (споруди),

споруджені на земельній ділянці, переданій йому під забудову.

Водночас ані Земельний кодекс України, ані Цивільний кодекс України не містять норм, які б визначали юридичну долю земельної ділянки та збудованого на ній об'єкта нерухомості після припинення договору суперфікції. Найбільш оптимальним варіантом є продовження договору суперфікції на невизначений строк. Однак у разі недосягнення згоди про продовження договору вирішити це питання можливо шляхом придбання земельної ділянки власником об'єктів нерухомості або купівлі будівель власником земельної ділянки. У будь-якому разі ці питання потребують додаткового законодавчого врегулювання.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку про існування низки прогалин та протиріч у нормативно-правовій базі, яка регулює набуття прав на землю за умови придбання будівлі чи споруди. Однак, безумовно, позитивним є той факт, що законодавець звертає увагу на зазначені проблеми і робить кроки до їх вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багай Н.О., Дремлюга К.О. Законодавство про право на землю: історичні аспекти розвитку / Н.О. Багай, К.О. Дремлюга // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей – 2006. – Вип. XVII. – С. 144–155.
2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768 – III / Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 20–38.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку набуття прав на землю: Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1702 – VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 5. – Ст. 40.
4. Про іпотеку: Закон України від 5 червня 2003 р. № 898 – IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.
5. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161 – XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46. – Ст. 280.
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435 – IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40/44. – Ст. 356.

УДК 338.432:631.95

ОСНОВНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

BASIC LEGAL PRINCIPLES OF ORGANIC PRODUCTION

Фролова Н.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного права і контролю
Одеського державного екологічного університету*

Стаття присвячена правовому регулюванню в сфері використання біотехнологій у сільському господарстві та обґрунтуванню доцільності переходу до ведення органічного сільського господарства. У статті підкреслюється, що гідною альтернативою до застосування біотехнологій є поширення органічного виробництва. У статті розглядаються питання щодо визначення поняття органічної продукції, умов, за яких продукція вважається органічною, її екологічні та економічні переваги, засоби маркування такої продукції.

Ключові слова: біотехнологія, живі генетично змінені організми, органічне виробництво, біобезпека, сільське господарство, екологічне маркування.

Статья посвящена правовому регулированию в сфере использования биотехнологий в сельском хозяйстве и обоснованию целесообразности перехода к ведению органического сельского хозяйства. В статье подчеркивается, что достойной альтернативой применения биотехнологий является внедрение органического производства. В статье рассматриваются вопросы относительно определения понятия органической продукции, условий, при выполнении которых продукция считается органической, ее экологические и экономические преимущества, способы маркировки такой продукции.

Ключевые слова: биотехнология, живые генетически измененные организмы, органическое производство, биобезопасность, сельское хозяйство, экологическая маркировка.

The article is devoted to legal regulation in the sphere of the use of biotechnology in agriculture and the rationale of the transition to organic agriculture. The article underlines that the introduction of organic production is a viable alternative to the use of biotechnology. There are the questions about the definition of organic products, the conditions under which the products are considered organic, and its environmental and economic benefits, the methods of marking such products, in this article.

Key words: biotechnology, live genetically modified organisms, organic production, biosafety, agriculture, eco-labeling.

Постановка проблеми. У наш час різновиди бактерій і грибів використовують у мікробіологічній промисловості для виробництва антибіотиків, вітамінів, гормонів, ферментів, кормових білків тощо. У харчовій промисловості високопродуктивні штами мікроорганізмів дають змогу збільшити випуск високоякісних продуктів харчування (кисломолочних, сирів, пива), кормів для тварин

(силос, кормові дріжджі) та ін. Біотехнологічні процеси застосовують і для очищення доквілля, зокрема стічних вод і ґрунту від побутового і промислового забруднення. Методи біологічного очищення ґрунтуються на здатності певних видів бактерій розкладати органічні сполуки, які потрапляють у доквілля. Завдяки селекційній роботі створено штами мікроорганізмів, здатних розкладати ті сполу-

ки, які природні види не можуть мінералізувати. З метою очищення стічних вод, природних водойм і ґрунту застосовують властивості деяких організмів накопичувати органічні та неорганічні сполуки або певні хімічні елементи у своїх клітинах (деякі види бактерій, водоростей, найпростіших). Біотехнологічні процеси враховують і під час розроблення біологічних методів боротьби зі шкідниками сільського і лісового господарств, а також паразитичними і кровососними видами [1].

Стан опрацювання проблеми. Питання щодо правового регулювання у сфері застосування біотехнологій поки що детально не досліджено у юридичній науці, вказана проблема розглядається як складова частина правового забезпечення екологічної безпеки, правової охорони тваринного світу та як напрям екологізації сільського господарства. Окремі наукові здобутки в галузі правового регулювання використання біотехнологій є в працях таких вчених, як: В.М. Комарницький, Н.В. Барбашова, В.І. Андрійцев, Ю.С. Шемшученко, Л.О. Бондар, І.В. Власенко тощо.

Мета статті. Метою роботи є дослідити процес впровадження органічного виробництва в Україні, сертифікації та маркування органічної продукції, а також обґрунтувати перспективність розвитку органічного виробництва та його переваги у порівнянні із використанням біотехнологій.

Виклад основного матеріалу. Отже, останні роки ХХ ст. характеризувалися бурхливим розвитком біотехнологій, заснованих на досягненнях молекулярної біології та генетики. Завдяки розробці методів виділення спадкового матеріалу (ДНК), його вивчення, створення його нових комбінацій із допомогою маніпуляцій, здійснюваних поза клітиною, і перенесення цих нових генетичних конструкцій у живі організми з'явилася можливість створювати нові сорти рослин, породи тварин, штами мікроорганізмів, що володіють корисними ознаками, які неможливо відібрати за допомогою традиційної селекції [2].

Біологічний метод полягає у використанні з метою захисту рослин від шкідливих організмів їхніх природних ворогів (хижаків, паразитів, гербофагів, антагоністів), продуктів їхньої життєдіяльності (антибіотиків, феромонів, ювеноїдів, біологічно активних речовин) та ентомопатогенних мікроорганізмів для зменшення їхньої кількості та шкодочинності і створення сприятливих умов для діяльності корисних видів в агробіоценозах, тобто застосування «живого проти живого» [3].

Але якщо перше «покоління» продукції біотехнологічного походження привертало до себе увагу фермерів завдяки високій економічній ефективності її вирощування, нині на перший план все активніше виходять такі аспекти, як безпечність продукції та екологічність сільськогосподарського виробництва [4].

У світі широке розповсюдження отримала ідея органічного виробництва (землеробства), яка полягає у повній відмові від застосування ГМО, антибіотиків, отрутохімікатів та мінеральних добрив. Це призводить до підвищення природної біологічної активності у ґрунті, відновлення балансу поживних речовин, підсилюються відновлювальні властивості, нормалізується робота живих організмів, відбувається приріст гумусу, і збільшується урожайність сільськогосподарських культур. Результатом органічного виробництва є екологічно безпечна продукція, вільна від ГМО та невластивих продуктам харчування хімічних елементів. Ідея органічного землеробства є популярною у багатьох країнах світу, у т.ч. в Європі.

У Постанові Ради ЄС 834/2007 органічне виробництво визначається як цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відпові-

дає певним вимогам до продуктів, виготовлених із використанням речовин та процесів природного походження.

Держави, насамперед, економічно розвинуті, дедалі активніше впроваджують альтернативні системи сільськогосподарювання. Відповідно, широкого застосування набули нові прогресивні методи ведення сільськогосподарського виробництва. Це біоінтенсивне міні-землеробство; біодинамічне землеробство; технології використання ефективних мікроорганізмів – ЕМ-технології; органічне сільське господарство та ін. Особливістю зазначених технологій ведення сільського господарства є поєднання біологічного підходу й управлінського мистецтва. Головним у такому разі стає вибір оптимальних сівозмін, збереження родючості ґрунтів, різноманіття культур і тварин, боротьба зі шкідниками та підвищення врожайності культур природними способами, забезпечення приросту м'ясо-молочної продукції шляхом використання кормів без консервантів, стимуляторів росту та збудників апетиту, створення для тварин безстресових умов утримання та транспортування [5, с. 570–574].

Нарощення темпів виробництва органічної продукції – вагомий крок на шляху екологізації суспільства та стабілізації економіки в умовах сьогодення. «Зелена економіка» – це господарська діяльність, яка «підвищує добробут людей і забезпечує соціальну справедливість, і, при цьому, істотно знижує ризики для навколишнього середовища та збіднення природи» [6].

Основна ідея органічного землеробства є досить простою і передбачає, фактично, повернення першоджерел ведення сільського господарства, а саме: мінімальний обробіток ґрунту й повна відмова від застосування агрохімікатів та мінеральних добрив. Це сприяє підвищенню природної біологічної активності у ґрунті, відновленню балансу поживних речовин, підсилюються відновлювальні властивості, нормалізується робота живих організмів, відбувається приріст гумусу і, як результат, – підвищення врожайності сільськогосподарських культур [7, с. 42–46].

У літературі виділяють екологічні, економічні та соціальні переваги органічного виробництва. Екологічні переваги органічного виробництва полягають у тому, що воно сприяє збереженню природного середовища у процесі виробництва; збереженню та відновленню біорізноманіття в агроландшафтах; збереженню та відтворенню родючості ґрунтів; оберігає від забруднення природні води; зв'язку з виробником.

Економічні переваги органічного виробництва полягають у тому, що за умови належного впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та розведення худоби згідно із принципами та вимогами органічного виробництва, за умови подальшого розвитку внутрішнього ринку в Україні в середньостроковій перспективі зростатиме прибутковість виробництва органічної продукції та її конкурентоздатність.

Соціальними перевагами органічного виробництва є створення додаткових робочих місць у сільській місцевості; нові перспективи для малих та середніх фермерських господарств; збільшення життєздатності сільських громад тощо. Органічне виробництво базується на малозатратних екстенсивних технологіях вирощування культур та розведення худоби, що потребує більших затрат праці, а значить, збільшує потребу в робочій силі та через це збільшує зайнятість населення у сільській місцевості [8].

У 2011 році Верховна Рада України розглядала законопроект «Про органічне виробництво». Документом визначалися правові, економічні, соціальні та організаційні основи ведення органічного сільського господарства, вимоги щодо вирощування, виробництва, перероблення, сертифікації, етикетування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та сировини. Законопроект, зокрема, містив положення, відповідно до якого органічна продукція має відповідати вимогам, встановленим для та-

кої самої продукції, виробленої конвенційним (неорганічним) способом. Заборонявся обіг продукції, якщо вона: 1) вироблена оператором, який не отримав відповідного сертифікату на виробництво органічної продукції; 2) не супроводжується відповідним сертифікатом; 3) маркована з порушенням вимог законодавства України; 4) імпортована з порушенням вимог законодавства України; 5) не відповідає вимогам щодо пакування, транспортування та зберігання. Вказаним законом планувалось створити при Кабінеті Міністрів України Громадську раду з питань органічного виробництва як консультативно-дорадчий орган, що формувався би з урахуванням принципу представництва всіх заінтересованих сторін. Громадська рада мала надавати пропозиції щодо розроблення заходів із розвитку органічного виробництва Кабінету Міністрів України, уповноваженому органу влади та місцевим органам виконавчої влади, виконує інші функції, що передбачені положенням про неї [9]. Але вказаний закон так і не був підписаний та не набув чинності.

Натомість, у 2014 році був прийнятий Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [10]. Вказаний закон також спрямовує державну політику у сфері виробництва та обігу органічної продукції (сировини) на створення сприятливих умов для: 1) розвитку конкурентоспроможного, високоєфективного ведення сільського господарства за допомогою виробництва органічної продукції (сировини); 2) збільшення експорту органічної продукції; 3) розвитку внутрішнього ринку органічної продукції та задоволення потреб споживачів в асортименті органічної продукції.

Він визначає органічну продукцію як продукцію, отриману в результаті сертифікованого виробництва відповідно до вимог даного закону, тобто у виробництві якої використовуються методи, що: 1) виключають використання ГМО, похідних ГМО і продуктів, вироблених із ГМО, як харчових продуктів, кормів, технологічних добавок, препаратів захисту рослин та покращення ґрунту, добрив, насіння, вегетативного походження садивного матеріалу, мікроорганізмів і тварин; 2) виключають використання хімічно синтезованих речовин, консервантів, синтезованих (штучних) барвників, гормонів, антибіотиків, ароматизаторів, стабілізаторів, підсилювачів смаку, стимуляторів росту; 3) виключають використання іонізуючого випромінювання для обробки органічної сировини або кормів, що використовуються у виробництві органічної продукції; 4) виключають гідропонне виробництво; 5) використовують живі організми та методи механічного виробництва; 6) здійснюють живлення рослин, в основному, через екосистему ґрунту; 7) засновані на оцінці ризику та використовують превентивні заходи.

Право на виробництво органічної продукції (сировини) належить особі (фізичній або юридичній), яка пройшла оцінку відповідності виробництва органічної продукції (сировини) та отримала сертифікат відповідності і включена до Реєстру виробників органічної продукції (сировини). Виробники органічної продукції зобов'язані дотримуватися всіх вимог та правил щодо вироблення такої продукції (сировини), забезпечувати відокремлення виробництва органічної продукції (сировини) від виробництва неорганічної продукції (сировини), продукції перехідного періоду, використовувати технології виробництва, які запобігають забрудненню або мінімізують будь-яке збільшення забруднення навколишнього природного середовища тощо.

З метою виробництва органічної продукції та сировини здійснюється оцінка придатності земель (ґрунтів) центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі охорони земель. Така оцінка здійснюється з метою отримання незалежної від зацікавлених сторін (суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво, перевезен-

ня, зберігання та реалізацію органічної продукції, сировини) об'єктивної інформації про стан земельних ділянок, встановлення їхньої придатності для виробництва органічної продукції та сировини, придатності для виробництва окремих культур.

Органічними можуть бути лише ті продукти, які вироблені відповідно до затверджених правил (стандартів), а виробництво пройшло процедуру сертифікації в установленому порядку. Сертифікація є однією з основних і найбільш сміливих складових частин органічної гарантійної системи. Нині споживач потребує якісної їжі. Саме органічні стандарти, з метою покращення якості харчової продукції, встановлюють вимоги до виробництва продукції, а інспекція та сертифікація забезпечують дотримання цих вимог. Отже, сертифікація є необхідною умовою для збалансування інтересів виробника та споживача [11]. Тому, згідно зі ст. 24 вищевказаного Закону, реалізація продукції, як органічної, дозволяється лише за наявності відповідного сертифікату.

Оцінка відповідності виробництва органічної продукції та сировини здійснюється аудитором із сертифікації. Зацікавлена особа подає заяву про перехід на виробництво органічної продукції до органу з оцінки відповідності, та не пізніше 30 днів із дня подання заяви про перехід на виробництво органічної продукції отримує таку оцінку або обґрунтовану відмову. За результатами оцінки відповідності складається висновок (звіт) аудитора з сертифікації, який протягом двох днів із дня закінчення оцінки відповідності передається до органу з оцінки відповідності з метою прийняття рішення про видачу або відмову у видачі сертифіката відповідності. Оцінка відповідності виробництва органічної продукції та/або сировини проводиться один раз на два роки.

Підтвердження відповідності виробництва органічної продукції (сировини) здійснюється органом з оцінки відповідності. Орган з оцінки відповідності впродовж п'яти робочих днів із дня складення висновку (звіту) аудитора з сертифікації зобов'язаний прийняти рішення про видачу або відмову у видачі сертифіката відповідності. У разі прийняття органом з оцінки відповідності рішення про відмову у видачі сертифіката відповідності особі протягом трьох робочих днів із дня прийняття такого рішення надсилається письмове повідомлення із зазначенням підстави відмови. Такою підставою може бути: встановлення за результатами перевірки невідповідності виробництва вимогам вказаного закону та детальним правилам виробництва та обігу відповідної органічної продукції (сировини) або виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих на підтвердження відповідності.

У разі прийняття рішення про видачу сертифіката відповідності особі видається такий сертифікат встановленого зразка у триденний термін із дня прийняття такого рішення, а продукція може маркуватися як органічний продукт.

Сертифікат видається у разі, якщо усі інгредієнти живої або непереробленої сільськогосподарської продукції є органічними та їх вироблено відповідно до вимог, встановлених вказаним законом, а також, якщо перероблена сільськогосподарська продукція повністю була виготовлена відповідно до вимог закону та не менше 95 відсотків її інгредієнтів є органічними.

Продукція (сировина), сертифікована в державах-членах Європейського Союзу як органічна, розміщується на ринку України як органічна продукція (сировина) без жодної додаткової сертифікації.

За наявності відповідного сертифікату органічна продукція та сировина маркується належним чином в обов'язковому порядку. Державний логотип складається з напису «органічний продукт» та відповідного графічного зображення. Водночас не допускається використання цього словосполучення у власних назвах продуктів та торго-

вельних марках під час рекламування, а також у випадку маркування продукції, яка перебуває на стадії перехідного періоду до органічного виробництва.

Дозволяється також використання недержавних (приватних) логотипів, запроваджених безпосередньо суб'єктами господарювання, які здійснюють виробництво, реалізацію органічної продукції (сировини), або їх об'єднаннями. Але під час маркування продукції, яка не відповідає вимогам, що висуваються до органічної продукції, не дозволяється використовувати позначення з написами «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», словами з префіксом «біо» тощо.

Період переходу від виробництва традиційної (неорганічної) продукції (сировини) до виробництва органічної продукції (сировини) у згаданому законі іменується як перехідний період. Під час перехідного періоду застосовуються всі вище вказані вимоги, що висуваються до виробництва органічної продукції. Але продукцію, вироблену під час перехідного періоду, забороняється реалізовувати як органічну продукцію з відповідним маркуванням та логотипом. Тривалість такого періоду залежить від виду діяльності, що підлягає оцінці відповідності та підтвердженню відповідності, узгоджується з попереднім використанням землі, екологічною ситуацією, виробничим досвідом виробника. Коли тривалість перехідного періоду перевищує встановлений строк для перехідного періоду, дозволяється маркування продукції як «продукт на стадії переходу до органічного виробництва».

Продукція однорічних культур вважається органічною у разі, якщо до початку їхньої вегетації завершився перехідний період тривалістю не менше 12 місяців.

У разі маркування органічної продукції (сировини), яка була вироблена із застосуванням традиційної продукції (сировини) та продукції перехідного періоду, або під час виробництва органічної продукції (сировини) шляхом переробки та отримала сертифікат, усі використані інгредієнти традиційної продукції (сировини) та продукції перехідного періоду та їх частка вказуються в переліку інгредієнтів. Така вказівка має бути виконана в тому самому кольорі та з використанням того самого стилю шрифту, що й інші вказівки в переліку інгредієнтів, але в більшому розмірі шрифту.

Також варто вказати, що в діяльності сільськогосподарських виробників, за наявності погодження органу з оцінки відповідності, може мати місце одночасне виробництво органічної та традиційної (неорганічної) продукції, тобто паралельне виробництво. За умови паралельного виробництва суб'єкт господарювання, який здійснює виробництво органічної продукції, сировини, відокремлює землю, тварин та продукти, які використовуються або вироблені за допомогою органічних частин, та веде відповідний облік для підтвердження такого відокремлення.

Таким чином, в органічному виробництві забороняється застосовувати ГМО, похідних ГМО і продуктів, вироблених із ГМО, хімічні препарати захисту рослин та добрив, використання іонізуючої радіації з метою обробки органічних харчових продуктів, кормів або сировини, яка використовується в органічних харчових продуктах чи кормах.

Висновки. Український сільгоспвиробник має можливість сьогодні вийти на світовий ринок та достойно конкурувати з іншими виробниками. Але йому найперше потрібна підтримка держави, потрібні суттєві зміни в законодавстві, цінній політиці: стабільні ціни на пальне, без чого не обробити тисячі гектарів землі, та на вироблену продукцію. З метою вирішення проблеми на цьому етапі пропонується надати державну підтримку у вигляді бюджетних субсидій, розробити стратегічно важливі та дієві програми, вивчити досвід зарубіжних сільгоспвиробників [5, с. 573–574].

Отже, органічне виробництво, яке мало б замінити застосування біотехнологій, поки що не набуло широкої практики застосування, зокрема за економічними причинами, адже виробництво органічної продукції потребує великих трудових та матеріальних затрат, зокрема стосовно отримання відповідних документів та сертифікатів. Згідно із законом, виробництво має вважатися органічним лише після отримання відповідного сертифікату на виробництво органічної продукції і має проводитися виключно з органічної сировини, яка відповідає вимогам закону.

Крім того, в законодавстві відсутнє встановлення пільг та інших матеріальних стимулів для суб'єктів, що займаються органічним виробництвом. Через це воно не набуло широкої популярності серед виробників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Етичні проблеми генно-інженерної технології // Основи біоетики і біобезпеки: електронне видання. 13 березня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/deontologi/lectures_stud/uk/med/biol/ptn.
2. Біотехнологія, біобезпека і генетична інженерія: до історії питання // Основи біоетики і біобезпеки: електронне видання. 12 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/deontologi/classes_stud/uk/stomat/ntn.
3. Наукове забезпечення сталого розвитку сільського господарства в лісостепу України: [моногр.] : у 2-х т. – Київ, 2003. – Т. 1 / редкол: Д. Мельничук (відп. ред.) та ін. – 886 с.
4. Теплюк Д. Економічні перспективи: біотехнології у сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-1aaed6eb2fe5e>.
5. Семінський А. «Зелена економіка» як шлях розвитку сільськогосподарського виробництва // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2016. – 570 с.
6. National Committee for the United Nations Environment Programme (2009), Global Green New Deal. Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unclearn.org/sites/www.unclearn.org/files//UNEP90_RUS.pdf.
7. Семенда Д., Семенда О. Розвиток органічного виробництва в сільськогосподарських підприємствах // Агросвіт. – 2014. – № 7. – С. 43.
8. Капштик М. Переваги органічного виробництва: з наукової точки зору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://organicstandard.com.ua/files/HealthyNation_presentation/100303.
9. Проект Закону «Про органічне виробництво» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogger.com.ua/2011>.
10. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон від 03 вересня 2013 № 425-VII // База даних «Законодавство України / ВР України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
11. Гуцаленко О. Сертифікація органічної продукції в Україні // Сборник научных трудов SWorld по материалам международной научно-практической конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании». – Одесса, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer25/program411.pdf>.